

Марко ДОКИЋ*

РАЗМАТРАЊЕ ИДЕЈНЕ ОСНОВЕ КОНЦЕПТА ОТВОРЕНОГ ДРУШТВА И ЗАТВОРЕНЕ ТРГОВАЧКЕ ДРЖАВЕ: СИСТЕМ ПРИРОДНЕ СЛОБОДЕ НАСПРАМ ДРЖАВНОГ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗМА И ПРОТЕКЦИОНИЗМА

Айсџиракџи: Циљ рада је да се прикажу и анализирају разлике између два идеолошка приступа — концепта отвореног друштва утемељеног на неприкосновеном значају индивидуалне слободе и концепта затворене трговачке државе, односно самодовољног друштва које појединца подређује политичкој заједници, тј. држави. Први приступ, који је Адам Смит назвао системом природне слободе, у основи је индивидуалистички, утемељен на идеји о природној склоности људи ка трговини и размени и одговарајућој сфери деловања владе у циљу очувања индивидуалне слободе, док други, колективистички у основи, државу ставља изнад појединца, а њену протекционистичку и интервенционистичку политику види као неопходну у процесу остваривања општег благостања, док либералну економију сматра претњом основним вредностима, које су саставни део живота у заједници. Дакле, с једне стране, разматраће се идеје из којих су настали основни принципи слободног и отвореног друштва које се темељи на међузависности друштава, док ће, с друге стране, бити преиспитано филозофско и идеолошко исходиште протекционистичко-интервенционистичке политике у основи националистичког концепта затворене трговачке државе. У најкраћем, предмет рада јесте испитивање два супротстављена модела из филозофског и идеолошког угла, са освртом на савремене проблеме глобализације и национализма.

Кључне речи: отворено друштво, затворена трговачка држава, индивидуална слобода, протекционизам, државни интервенционизам, глобализација, национализам

* Марко Докић, Правни факултет Универзитета Црне Горе

1. УВОД

Појмови „отворено друштво” и „затворена трговачка држава” у речнику политичке идеологије представљају антониме, односно речи супротног значења. С једне стране, под отвореним друштвом подразумевамо поредак утемељен на неприкосновеном значају индивидуалне слободе, уз довођење власти у релативно уске оквири како не би могло доћи до њеног угрожавања у било којој сфери, док, супротно овоме, затворена трговачка држава означава један колективистичко-националистички концепт у коме нема места за индивидуалну слободу, концепт у коме је појединац подређен заједници и у коме заједница (држава) одлучује шта је потребно да би појединац био слободан. Дакле, док се отворено друштво темељи на слободи избора појединца (и његовој одговорности за оно што изабере), затворена трговачка држава не познаје исту, будући да је у њој индивидуалност грађана жртвована држави. Отворено друштво стога подразумева слободу размене и у том циљу свођење државне интервенције на бенигни минимум у циљу очувања индивидуалне слободе и једнакости пред законом, а супротно томе, затворена трговачка држава темељи се на изузетно широком делокругу владине акције и сету протекционистичких мера које у одређеној мери увек угрожавају основне принципе на којима почива концепт отвореног друштва.

Пошто је циљ рада да се прикажу и анализирају разлике између ова два супротстављена идеолошка концепта, намеће се потреба да се у основним цртама размотре и анализирају филозофска учења која су омогућила њихово уобличавање — једно које је пружио основу за уклањање државних баријера из разних сфера друштвеног живота, и друго које је државу утемељило као апсолутног доносиоца одлука у свим друштвеним областима.

2. ОТВОРЕНО ДРУШТВО

Идеја отвореног друштва темељи се на неприкосновеном значају индивидуалне слободе, која подразумева постојање сфере у којој је појединац заштићен од било чије самовоље (па и самовоље носилаца јавне власти) и унутар које може доносити одлуке које сходно властитом интересу сматра најбољим. Уколико би пак изашао из тих оквира, који су, разуме се, одређени правним правилима, више не бисмо могли говорити о слободи већ о самовољи, будући да

слобода подразумева делање само до оне тачке до које не угрожавамо исту такву туђу слободу. Уосталом, то је оно што су Имануел Кант (Immanuel Kant) и Херберт Спенсер (Herbert Spencer), независно један од другог, јасно и прецизно формулисали у својим одређењима слободе.

Дакле, појединац у отвореном друштву не би требало да буде на било који начин ограничаван уколико се креће унутар своје аутономне сфере делања. То значи и да са етичког гледишта индивидуализма није допуштено државним интервенционизмом и протекционизмом пробијати индивидуалну сферу делања било ког појединца, позивајући се на одређене принципе који иду за тим да владиној акцији дају легитимитет (нпр. социјална правда) или тврдећи да држава боље зна од самог појединца шта је то што му је потребно да би био слободан (тзв. Русоов парадокс слободе¹), будући да оба приступа извиру из колективистичког духа који појединца подређује колективитету (држави, нацији, раси...). У том смислу, идеја отвореног друштва супротна је не само тоталитарним идеологијама (фашизам, комунизам), већ и идеологијама као што су социјализам и национализам. Њен природни амбијент јесте либерална мисао и либерализам као идеологија, а идеје као што су слобода, једнакост пред законом, ограничена влада, демократија, толеранција уткане су у темеље отвореног друштва.

Прву јасну слику оног модела који бисмо могли назвати отвореним друштвом можемо пронаћи у Тејлоровом (Taylor) приказу енглеског друштва у периоду до 1914. године:

„До августа 1914. разуман и законима покоран Енглез могао је проћи кроз живот једва примећујући постојање државе, ако се не рачуна пошта и полицајац. Могао је живети где год жели и како год му се допада да живи. Није имао свој матични број а ни легитимацију. Могао је путовати у иностранство или напустити своју земљу заувек без пасоша или било какве званичне дозволе. Имао је право да свој новац замени за било коју страну валуту без икаквог ограничења износа. Могао је куповати робу из било које земље света под истим условима по којима је куповао и код куће. И странац је,

¹ Жан Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд, 1993, стр. 38.

што се тога тиче, могао читав живот провести у овој земљи без икакве дозволе или пријављивања полицији. За разлику од земаља на европском континенту, држава није захтевала од својих грађана да служе војни рок. Енглез је могао да се пријави, ако жели, у регуларну копнену војску, морнарицу или територијалну одбрану. Могао је исто тако и да игнорише захтеве народне одбране. Имућни кућевласници понекад су позивани да буду поротници. Иначе држави су помагали само они који су то желели... Укратко, држава је остављала одраслог грађанина на миру.”²

Дакле, идеја отвореног друштва нераскидиво је везана за либерално схватање државе и друштва, а произилази из интелектуалне заоставштине познатих мислилаца либералне епохе. Мисао шкотских филозофа Дејвида Хјума (David Hume), Адама Смита (Adam Smith) и Адама Фергусона са идејама спонтаног поретка, саморегулативног тржишта и процедуралног схватања правде, као и концепт слободе који је заговарао најзначајнији представник филозофије крајњег индивидуализма у викторијанској ери Херберт Спенсер, представљали су темељ за изградњу либерализма и услов без кога се не може говорити о концепту отвореног друштва. А овај концепт се пре свега темељи на неприкосновеном значају индивидуалне слободе, што значи да у највећој могућој мери треба одстранити све могућности за угрожавање слободе избора појединца у оквирима права.

Дејвид Хјум је у *Расправи о људској њприроди* (*A Treatise of Human Nature*) у оквиру учења о правилима правде³ јасно уобличио доминантну концепцију правде класичног *laissez-faire* либерализма, коју ће у XX веку поново реafirмисати водећи мислиоци конзервативно-либералног таласа Фридрих Аугуст фон Хајек (Friedrich August von Hayek) и Роберт Нозик (Robert Nozick).

Адам Смит је уобличио идеју да људи имају природно право да своје способности користе на начин какав они желе, под условом да тиме не шкоде другима. Реч је, како каже Смит, о систему

² А. Ј. П. Таулор, цитирано према: Џон Греј, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 43.

³ Хјум разликује три основна закона правде: (1) закон о стабилности својине, (2) закон о преносу својине сагласношћу и (3) закон о испуњењу обећања.

природне слободе као непланираном резултату природне склоности људске природе ка трговини и размени производа. Тај систем је ненамераван, спонтан, искључује проширење сфере владине делатности и противи се идеји о оправданости и ефикасности државне интервенције. Реч је о систему саморегулативног тржишта, у коме свако следећи сопствени интерес доприноси увећању благостања без икаквог учешћа државе — о систему у коме људи усмеравани невидљивом руком заправо помажу једни другима. На тај начин, према Адаму Смиту, слободно саморегулативно тржиште истовремено омогућава и задовољавање сопственог интереса и друштвени напредак.

На наведене идеје шкотских моралних филозофа у XIX веку Херберт Спенсер је накалемио и замисао о закону једнаке слободе, као и противљење етатизму. Сматрао је да држава треба да се уздржи од мешања у свим сферама друштвеног живота осим када је реч о одржавању правде и заштити од спољашње агресије (тзв. идеја минималне државе). Његова индивидуалистичка мисао искључивала је могућност да влада интервенише у областима као што су образовање, здравство и сл. Дакле, владина интервенционистичко-протекционистичка политика, према Спенсеровом мишљењу, никада не може бити оправдана и ваљана са етичког гледишта индивидуализма. Он каже да протекционистичка политика државе увек укључује агресију, насртаје, па би стога речи „настрљив” и „протекционистички” требало да буду синоними.⁴

Све ове идеје наведених филозофа представљају основу концепта отвореног друштва, који се истински темељи на систему природне слободе као неопходном за остваривање сета економских слобода које не могу егзистирати у друштву у коме царују принуда и централизација, односно у друштву у коме држава има прву и последњу реч о свим питањима друштвеног живота. Систем природне слободе подразумева кооперацију, одсуство сувишних административно-фискалних баријера и слободну размену и трговину на свим пољима, наравно у оквирима права које се појављује као средство слободе јер за циљ има заштиту својине у ширем, локовском смислу. Наравно, поред економских слобода које подразумева систем природне слободе, отворено друштво исто тако мора бити утемељено

⁴ Herbert Spencer, *The Man versus the State With Six Essays on Government, Society, and Freedom*, Liberty Fund, Indianapolis, 1982, стр. 114.

и на духу толеранције у политичком смислу, што значи да у друштву, које претендује да буде демократско, увек мора постојати, како је истицао Артур Кауфман, један квантум релативизма и сазнајно-теоријског плурализма.

3. ЗАТВОРЕНА ТРГОВАЧКА ДРЖАВА

Трагове концепта затвореног друштва можемо пронаћи код Платона, кога је Карл Попер јасно означио као непријатеља отвореног друштва.⁵ Наиме, Платон (у дијалозима *Држава* и *Закони*) је државу посматрао као самодовољну заједницу у којој је до најситнијих детаља уређен људски живот и где је све подређено духу колективитета. У Платоновој идеалној држави политичка заједница брине апсолутно о свему и регулише све сегменте друштвеног живота. Тако, Платон каже да би идеална држава требало да има 5.040 земљишних парцела, а на свакој од њих да буде по једна породица, чиме држава на себе преузима улогу контроле рађања. Даље, држава контролише и ограничава привреду законима, јер је сматрао да није добро да има развијену привреду, већ да се производи само оно што је неопходно да подмири потребе домаћинства, и што је истовремено корисно за полис. Држава има прву и последњу реч о свему, а приватна својина, слобода избора и мишљења представљају страно тело у Платоновом виђењу идеалног града-државе.

Међутим, праве колективистичко-националистичке обресе држава добија тек у филозофским системима Георга Вилхелма Фридриха Хегела (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) и Јохана Готлиба Фихтеа (Johann Gottlieb Fichte). Код Хегела је држава апсолутни етички тоталитет, апсолутни самоциљ и виша категорија у односу на грађанско друштво. За Хегела је национална држава највише оличење етичког живота, инкарнација Бога у историји⁶, и стога она има право на безусловни ауторитет, будући да се у оквиру социјалног моралитета (*Sittlichkeit*) уздиже изнад породице и грађанског друштва.⁷ Само таква држава, према Хегеловом учењу, може бити остварење слободе по себи и за себе. У крајњој линији, моћ државе је у овој концепцији најзначајнија ствар, па тако и ратови,

⁵ Карл Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи*, БИГЗ, Београд, 1993.

⁶ Алесандро П. д'Антрев, *Природно право*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 77.

⁷ Г. В. Ф. Хегел, *Правни и политички системи*, НОЛИТ, Београд, 1981, стр. 259.

спречавајући унутрашњи неред, могу доприносити њеном учвршћивању. И ту видимо разлику између Хегеловог и Кантовог учења. Дакле, Хегелово схватање државе инкомпатибилно је концепту отвореног друштва, слободним трговачким односима међу државама и сарадњи и повезивању међу народима у свим сегментима друштвеног живота.

Јохан Готлиб Фихте је у свом делу *Затворена трговачка држава* изнео прави образац затвореног друштва, који промовише идеале као што су аутархичност, свеобухватна државна контрола, протекционизам и национализам који прати такво виђење државне заједнице. Он је изнео основ плански организоване привреде аутархичне државе. Супротстављајући се идеји планског друштва и колективистичком духу, добитник Нобелове награде за економију Фридрих А. фон Хајек (Friedrich A. von Hayek), означио је Фихтеа као „претка национал-социјализма”.⁸

Фихте је пошао од тога да својина није старија од државе, већ да је задатак државе да постави појединца у његову својину, а пошто даје свакоме оно што му припада, она треба да управља целокупном привредом. Међутим, за разлику од либералне традиције, у Фихтеовој држави приватна својина није заштићена. Наиме, „свако поседује своју грађанску својину само утолико и под условом да сви грађани могу живети од своје; уколико од ње не могу живети, она престаје да постоји и постаје својина свих”.⁹ Како својина не може егзистирати независно од државе, задатак државе се не може састојати у њеној заштити.¹⁰ У Фихтеовој затвореној трговачкој држави доминира планска организација привредног живота — свако има тачно одређено занимање коме мора да се посвети; постоје три сталежа: (пољопривредни) произвођачи, прерађивачи и трговци, при чему је сваки сталеж зависан од друга два. У тако уређеној држави, каже Фихте, „нико се не може нарочито обогатити, али не може ни осиромашити”¹¹; „у таквој држави сви су слуге целине и зато учествују у праведној расподели добара целине”.¹² Према ње-

⁸ Ф. А. Хајек, *Пути у ројство*, Global Book, Нови Сад, 1997, стр. 245.

⁹ Данило Н. Баста, *Вечни мир и царство слободе*, ПЛАТО, Београд, 2001, 126.

¹⁰ *Ibid*, стр. 127.

¹¹ Јохан Готлиб Фихте, *Затворена трговачка држава*, НОЛИТ, Београд, 1979, стр. 33–34.

¹² *Ibid*, стр. 33.

му, идеална држава је она заједница која је самодовољна у апсолутном смислу и која не треба да има трговачке односе са иностранством у циљу одржавања привредне равнотеже. Једини начин да се супротстави анархији светске трговине јесте да држава постане затворена трговачка држава.

Док је либерализам идеолошка позадина отвореног друштва, затворена трговачка држава уклапа се у модел колективистичких идеологија као што су: бољшевички социјализам (комунизам) са планском привредом и државним монополем, национализам са идејом нације као извора политичке моћи и националсоцијализам и фашизам као тоталитарне идеологије, у којима се преплићу борба, терор и расизам, настале из империјалистичког, агресивног национализма. Све наведене идеологије, супротно либерализму, темеље се на неприкосновеном значају државе и њеној протекционистичко-интервенционистичкој политици која у потпуности гуши економске слободе, уводи различите врсте баријера и затвара границе за било какав вид повезивања друштава.

4. ЗАКЉУЧАК

Нажалост, иако је Херберт Спенсер¹³ писао да друштвена еволуција иде од принуде, хијерархије и централизације ка систему добровољне кооперације, односно од уређења у коме је индивидуалност грађана жртвована заједници до уређења у коме она треба да буде заштићена од стране друштва, дошло је до тога да у XX веку индивидуализам устукне пред колективизмом, што је за последицу имало успон национализма и, потом, успостављање тоталитарних режима у Европи. Примитивнији ступањ друштва, који је Спенсер означио као милитаристичко друштво, са карактеристикама као што су принуда, строг систем дисциплине, самодовољност, централизована администрација и протекционистичка политика, поново је постао актуелан насупрот облику друштва који је називао индустријским, који карактерише повезивање не на основу принуде, већ властитог интереса, неприкосновеност индивидуалне слободе, сужавање владине акције и државне администрације и отвореност и повезивање са другим друштвима насупрам самодовољности.

¹³ Видети: Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, vol. II, Reprint, Lexington, KY, Forgotten Books, 2010 (оригинал work published 1890), стр. 568–642.

Дакле, прва половина XX века више је рефлектовала националистичка учења која су била уграђена у темеље политичких заједница, које су биле организоване на принципима самодовољности и протекционизма. Експанзионистички национализам који је зачет крајем XIX века свој пуни облик добија у тоталитарним идеологијама као што су националсоцијализам и фашизам.¹⁴

После Другог светског рата долази до све веће међузависности између друштава на свим пољима — економском, технолошком, политичком итд. Светско друштво почиње да карактерише све већа узајамна зависност, тако да више нема друштва које може егзистирати у потпуној издвојености од других. Општи израз ове међузависности светског друштва јесте глобализација.¹⁵ Ови процеси представљају рефлексију основних начела на којима се темељи идеја отвореног друштва и супротстављени су свим настојањима да се различитим мерама државног интервенционизма и протекционизма успостави читав сет баријера које ограничавају слободу трговине и сарадњу међу друштвима на различитим нивоима. Укратко, у идеолошком смислу, филозофија либерализма је основа процеса глобализације, па можемо казати да је либерализам, генерално, преовладао као ауторитативни политички оквир у данашњој глобализацији.¹⁶

¹⁴ Славен Равлић, *Свјетови идеологије*, ЦИД — Политичка култура, Подгорица — Загреб, 2013, стр. 179.

¹⁵ Ентони Гиденс, *Социологија*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 59.

¹⁶ Milisav Kukoč, „Liberal Philosophy and Globalization”, *Synthesis Philosophica* 24 (1), 2009, стр. 65–78.

Marko DOKIĆ

CONSIDERING THE BASICS OF THE CONCEPT OF OPEN SOCIETY
AND CLOSED COMMERCIAL STATE: SYSTEM OF NATURAL LIBERTY
VERSUS STATE INTERVENTIONISM AND PROTECTIONISM

Summary

The aim is to present and analyze the differences between the two ideological approaches — the concept of an open society based on the undisputed importance of individual freedom and the concept of a closed commercial state, and self-sufficient society that subordinates the individual to a political community. The first approach, which Adam Smith called the system of natural liberty, is essentially individualistic, based on the idea of the natural tendency of people to trade and exchange, and the appropriate sphere of government in order to preserve individual freedom. Another approach, collectivist basically, puts the state above the individual, and its protectionist and interventionist policy is seen as necessary in the process of creating the general welfare while liberal economy is considered as a threat to basic values that are an integral part of community life. So, on the one hand we will discuss ideas of a free and open society that is based on the interdependence of societies, while on the other hand we will discuss philosophical and ideological origin of protectionist-interventionist policy of nationalistic concept of the closed commercial state. In short, the work is testing two competing models of philosophical and ideological point of view, with an emphasis on contemporary issues of globalization and nationalism.

Key words: Open society, closed commercial state, individual freedom, protectionism, state interventionism, globalization, nationalism